

بناهای تاریخی رجال و مشاهیر آشتیان

اسدالله عبدلی آشتیانی

آشتیان شهری است که علاوه بر آنکه مهد اندیشمندان، فرهیختگان، عالمان، مستوفیان، ادیبان و سیاستمداران بنام ایران زمین به حساب می‌آید؛ آثار ارزشمند تاریخی نیز دارد که در طول تاریخ پرفراز و نشیبش در کنار مشاهیر، به حیات اجتماعی خود در این شهر ادامه داده است. بانیان قلاع و خانه‌های تاریخی و زیبایی این شهر، اکثراً از ثروت و مکننت برخوردار بودند و یا در امور دیوانی اشتغال داشتند. قلعه‌ها را معمولاً حاکمان محلی و کارگزاران دیوانی ایجاد می‌کردند و خانه‌های باشکوه قدیمی را ثروتمندان، تاجران و ملاکین و یا در معبود زمانی عالمان دینی و کاتبان. شوربختانه اکثر قلعه‌ها و خیابان‌های مرکزی شهر که قسمت اعظم خانه‌های تاریخی در آن قرار داشتند؛ تخریب و در چند مورد به کلی نابود شده است. از این آثار ارزشمند، تنها عکسی به یادگار مانده است. راقم سطور، سال‌ها قبل از تخریب این مکان‌ها از آن‌ها دیدن کردم، عکس گرفتم و مشخصات کلی بنا را یادداشت کردم. حاصل آن، مقاله‌ای است که تقدیم می‌دارم.

آقا محسن آشتیانی:

او نیای اعلای خانواده‌های مستوفیان آشتیان، قوام‌السلطنه، وثوق‌الدوله، مصدق، متین‌دفتری، مکیده و دادور است. آقا محسن از خانواده‌ای کهنسال و اصل و نسب‌دار است که از قدرت و تمکن مالی برخوردار بود و نوعی حکومت محلی را اداره می‌کرد. او از احترام فوق‌العاده‌ای نزد مردم محل برخوردار بود و به این علت مردم به وی لقب «آقا» داده بودند. هم‌اوست که به کریم‌خان زند «وکیل‌الرعايا» پناه داد تا بر دشمنانش غلبه کند. در اقوال مشهور است که کمک مالی آقا محسن نقش بزرگی در به قدرت رسیدن و

حکومت کریم‌خان ایفا کرده است. خان زند پس از فتح شیراز، فرزندان آقا محسن را فراخواند و به کاظم، لقب «میرزا»، به هاشم، لقب «خان» و به آقاسی، لقب «بیک» داد. فرزندان و احقاد آقا محسن علاوه بر مشاغل دیوانی (دفتر استیفا)، مردمانی هنرمند و صاحب‌رأی به شمار می‌آمدند. این خاندان، بیش از دو بیست سال در مشاغل دولتی و حکومتی به کار مشغول بود و تا سقوط پهلوی دوم از کارگزاران امور بود. آخرین مرد سیاسی این خاندان، دکتر احمد متین‌دفتری است که یکی از نمایندگان مجلس سنا بود.

قلعه آقا محسن

این قلعه در شمال شرقی آشتیان و به روی تپه‌ای سنگی به مساحت تقریبی ۲ هکتار قرار دارد و شامل: برج و بارو، تالار مرکزی، دیوان‌خانه، اطاق نشیمن، پذیرایی، زورخانه (محل ورزش باستانی)، آب‌انبار، مطبخ، باربند، اصطبل، حیاط، حوض سنگی مستطیل، محل نشیمن خدمه، و سه درب اصلی می‌باشد. درب اصلی که سمت غرب است، دو لنگه از چوب گردو با ابعاد $۲/۵۰ \times ۳$ متر با کوبه و گل‌میخ‌های فولادی دارد. علاوه بر آن، جفت، شب‌بند و کلونی هم دارد که جهت بستن درب در شب به کار می‌رود. درب دیگر، شرقی و جهت ورود خدمه است. درب شمال غربی هم منتهی به اصطبل، انبار آذوقه و مطبخ می‌شود. تالار قلعه در ضلع جنوبی قرار دارد و ابعاد آن ۶×۲۰ متر است. این تالار در امتداد شرق به غرب قرار دارد و دارای دو پنجره مشبک آرسی به شیشه‌های الوان و درب بزرگ چوبی گره‌کاری شده‌ای با طرح‌های اسلیمی شش و هشت است. دو درب کوچک، به دو اتاق کوچک طرفین وصل است. اطاق سمت راست، دفتر عرایض و اطاق سمت چپ، آبدارخانه و چاپخانه می‌باشد. درب مرکزی جهت ورود اشخاص معتبر بوده است. در مرکز تالار، شاه‌نشین قرار دارد که یک متر از سطح اصلی بالاتر است و در آن شومینه‌ای زیبا با طرح گل و بوته وجود دارد. در جنوب تالار، دو پنجره گره‌کاری شده به سمت کوچه قرار دارد. دیوارها و سقف تالار با طاقچه‌هایی در دو ردیف با گچبری‌های زیبا و مقرنس گچی تزیین گردیده است. سقف تالار مرکزی دو پوشش و به فاصله $۱/۵$ متر با پشت‌بام فاصله دارد و تزیینات گچبری بر روی همین سقف انجام گرفته است. علت دو پوشش بودن سقف تالار از این‌روست تا عایقی مقابل گرما و سرما باشد و از نفوذ عوامل جوی (آب و رطوبت) جلوگیری کند تا به تزیینات سقف آسیبی نرسد. گچبری‌ها از نوع گل و بوته و مرغ و پرندگان است و طاقچه‌ها با مقرنس گچی، همچون قطاری در دو ردیف گرداگرد تالار را احاطه کرده‌اند و زیبایی خاصی به بنا داده‌اند. این همان تالاری است که کریم‌خان زند مدتی در آن اقامت داشته و با آقا محسن ملاقات کرده است.

ناصرالدین شاه در سفر دوم خود به آشتیان در محرم سال ۱۳۱۰ هجری، به اتفاق پزشک مخصوص «فوریه» فرانسوی مدت سه روز در این شهر اتراق کرد. سه عکسی که «فوریه» از زوایای مختلف «قلعه آقا» گرفته است شکوه و بزرگی این قلعه را به اثبات می‌رسانند. در اطراف دو ضلع شرقی و غربی، پنج اتاق تودرتو در هر طرف قرار دارد که به ایوانی متصل هستند. این اتاق‌ها با درب‌ها و پنجره‌های چوبی گره‌کاری شده محل استراحت و پذیرایی از مهمانان بوده‌اند. در وسط حیاط، حوض سنگی مستطیل شکلی

با چهار باغچه مساوی و گذرگاهی در وسط آن با درختان میوه قرار دارد. در شمال حیاط، محل نشیمن خدمه و انبار آذوقه و اصطبل قرار دارد. در شمال حیاط، آب‌انبار به طول و عرض $4/20 \times 27$ و ارتفاع $5/5$ متر با طاق ضربی قرار دارد که ذخیره آب یک سال اهالی قلعه را تأمین می‌کرده است. شرق حیاط، توسط پله‌هایی به شیر آب‌انبار می‌رسد؛ آب آن از دشت مستوفی تأمین می‌شده است. این آب‌انبار هم اکنون سالم و دست‌نخورده باقی است.

زورخانه قلعه آقا محسن

بر پایه گزارشی تاریخی و بنا به گفته معتمدین محلی تا ۹۰ سال قبل (۱۳۰۰ش) این ورزش‌خانه وجود داشته است. این مکان در ضلع جنوب‌شرقی قلعه قرار داشته است و در آن جوانان به پرورش جسم و روح خود مشغول بوده‌اند.

۱- «آقا محسن در آشتیان در قلعه‌ای که بر روی تپه‌ای بنا گردیده بود سکونت داشت. این قلعه از امکاناتی نظیر گرمابه، زورخانه، آهنگری، خبازخانه و ... برخوردار بود». «علاوه بر ورزش باستانی و پهلوانی که در این محل می‌آموختند؛ آموزش نظامی هم جزو برنامه‌های تعلیمی آن‌ها بود که بعد از طی مراحل، متعلمین به عنوان جوانمرد، معرفی و مفتخر می‌شدند».

۲- «جوانمردان تحت آموزش مربیانی به نام سالار تربیت می‌شدند و وظیفه آن‌ها بدون اخذ مواجب و مستمری، نگهبانی و پاسداری از شهر و جلوگیری از ظلم و تعدی بود». مؤلف کتاب سیمای تاریخ و فرهنگ قزوین در جلد سوم، صفحه ۱۹۹۷، در مورد خاندان عاقلی چنین نگاشته است «سر سلسله این خاندان سلطان اویس نام داشت که از جمله سرکردگان کریم‌خان زند به شمار می‌رفته است. او زمانی که خان زند در آشتیان اقامت داشت به یاری گروهی از جوانان از او نگهبانی می‌کردند. جوانانی که رهبری آن‌ها به دست سلطان اویس بود همان پهلوانان تعلیم‌دیده دستگاه آقا محسن می‌باشند که به آن اشاره گردیده است»^۲

وجود زورخانه در قلعه نشان‌دهنده پرورش افراد سالم و قوی و آماده رزم، جهت حفاظت از قلعه و برقراری نظم و امنیت در شهر و مضامین آن بوده است. همچنین دفاع جوانان از حاکم محلی (آقا محسن) در مقابل حملات و ضربات خارجی، از مهم‌ترین مسئولیت‌های این جوانان تعلیم‌دیده بود. وجود این مکان در سده‌های آینده، شالوده ورزش باستانی آشتیان را پایه‌گذاری کرد که نگارنده در مقاله‌ای مستقل به آن پرداخته است.

چهار برج به ارتفاع ۱۰ متر و به شکل دایره جهت دیدبانی و حراست از قلعه و بارویی به ارتفاع ۶ متر و ضخامت ۱ متر برای دفاع ساخته شده است که از خشت خام بوده و با پوشش کاهگل، اندودکاری شده است. متأسفانه برج‌های جنوبی و تالار اصلی این قلعه تاریخی و بسیار بزرگ که خاستگاه یکی از خانواده‌های

۱. حضرتی، صادق. رجال و مشاهیر آشتیان، قم، ۱۳۸۲، ص ۱۴۰.

۲. همان، ص ۱۴۰.

تأثیرگذار در سیاست ایران طی ۲۰۰ سال گذشته بوده در سال ۱۳۶۴ شمسی به علت تعریض خیابان صادق‌بیک به کلی تخریب و نابود گردید و قسمت‌های شمالی قلعه هم از بعد از ۱۳۰۴ خورشیدی به منازل مسکونی تبدیل گردیدند. آنچه از این قلعه هم اکنون باقی است دیوارهایی از تالار اصلی، اتاق‌های شرقی و غربی بنا و آب‌انبار آن است که هم اکنون در دست مالک خصوصی قرار دارد. با این تخریب گسترده که ۶۰٪ قلعه را در برمی‌گیرد؛ هنوز هم از عظمت دیرین آن کاسته نشده است. بجا است که سازمان میراث فرهنگی این قلعه و قلعه مجاورش، قلعه میرزا یوسف مستوفی‌الممالک معروف به «قلعه آقا» را به ثبت برساند.

قلعه قوام

معروف به قلعه آقاسی‌بیک که در قسمت غربی قلعه آقا محسن و در زمینی به مساحت ۴۰۰۰ هزار متر مربع بنا گردیده است. این قلعه دارای چهار برج و بارو می‌باشد. بلندی دیوارهای آن بیش از ۵ متر و ارتفاع برج‌ها بیش از ۷ متر است. ضخامت دیوار به یک متر می‌رسد. این قلعه شامل تالار، اتاق، مطبخ، اصطبل، و آب‌انباری نسبتاً کوچک و حیاط است.

«آقاسی‌بیک، بنای جدیدی بر قلعه افزود و هاشم‌خان دوران پیری را در این قلعه گذراند»^۱. سپس این قلعه به فرزند ارشد هاشم‌خان یعنی میرزا محمدتقی قوام‌الدوله^۲ جد اعلاای قوام‌السلطنه و وثوق‌الدوله دو تن از رجال سیاسی ایران رسید. این قلعه توسط کوچه‌ای در ۱۰ متری قلعه آقا محسن قرار گرفته است و درب آن به سوی شرق باز می‌شود. هنگام تبعید میرزا محمد قوام‌الدوله^۳ فرزند میرزا تقی قوام‌الدوله پس از شکست در جنگ مرو و جدایی هرات از ایران به آشتیان تبعید شد و در این قلعه سکنی گزید. این قلعه بعدها در اختیار خاندان سمیعی آشتیانی قرار داشت و در سال ۱۳۶۳ خورشیدی کل قلعه به فروش رسید و

۱. همان، ص ۱۴۱.

۲. میرزا تقی قوام‌الدوله: فرزند هاشم‌خان فرزند آقا محسن آشتیانی و جد اعلاای احمد قوام‌السلطنه و حسن وثوق‌الدوله در دستگاه دیوانی فتحعلی شاه و محمد شاه قاجار، جزو مستوفیان طراز اول به حساب می‌آمد. وی در جنگ ۱۲۷۳ هجری بین ایران و عثمانی که به پیروزی ایران انجامید و معروف به قرارداد «ارزت‌الروم» بود شرکت کرد و جزو هیئت ایران بود. وفات وی به سال ۱۲۶۳ هجری اتفاق افتاد و اکنون در قم مدفون است.

۳. میرزا محمد مستوفی آشتیانی ملقب به قوام‌الدوله (۱۲۲۲ هـ - ۱۲۹۰ هـ) فرزند میرزا محمدتقی قوام‌الدوله با فرزندان فتحعلی شاه به مکتب‌خانه رفت و از مستوفیان کل دیوان استیفا بود. در جنگ مرو ۱۲۷۷ هجری (بین ایران و افغانستان) شرکت کرد. این جنگ بر اثر بی‌لیاقتی حسام‌السلطنه یکی از فرزندان عباس میرزا شکست خورد و هرات از ایران جدا شد. حسام‌السلطنه عموی ناصرالدین شاه بود. شاه قاجار تمامی تقصیرات را به گردن وی انداخت و با پادرمیانی میرزا یوسف مستوفی‌الممالک (جناب آقا)، عموزاده مجبور به پرداخت دو بیست هزار تومان غرامت شد. از این مقدار یکصد و شصت هزار تومان را خود و چهل هزار تومان دیگر را مستوفی‌الممالک و سایر آشتیانی‌ها سرشکن کرده و پرداختند. قوام‌الدوله بیش از یک سال در آشتیان تبعید بود و در این مدت به علت بدهکاری، خانه پدری (میرزا هدایت‌الله وزیر دفتر) و قلعه قوام و هفت رقبه از سهم خود را در آشتیان به پسر عمویش میرزا یوسف مستوفی‌الممالک واگذار کرد. سپس میرزا یوسف، خانه وی را به شوهر خواهر و پسر عمویش میرزا هدایت‌الله وزیر دفتر واگذار کرد.

تخریب و تبدیل به منازل مسکونی شد. تالار این قلعه، گچبری‌ها و مقرنس‌کاری‌های بسیار زیبایی داشت و طاقچه‌های آن از تزیینات بسیاری برخوردار بود. این قلعه مستقل از دو قلعه آقا محسن و قلعه میرزا یوسف مستوفی‌الممالک است. در این قلعه، کارگران هنگام تخریب به سردابی برخوردند که در آن اسکلت انسانی به روی دیوار به میخ کشیده شده بود و روی آن را با خشت تیغه کشیده بودند. فردی که در این سرداب به میخ کشیده شده بود کسی نبود جز میرزا علینقی بیگ آشتیانی، که صاحب قلعه‌ای به همین نام در شرق آشتیان بود. او از دست‌پروردگان دستگاه میرزا محمد قوام‌الدوله بوده که نوعی حکومت محلی داشته است. میرزا علینقی در جنگ مرو در رکاب مخدوم خود، رشادتها نشان داد اما بر اثر اختلاف بر سر جعبه جواهری در جنگ مرو، توسط میرزا محمد مستوفی به این سرنوشت دچار گردید.

قلعه آقا

قلعه میرزا یوسف مستوفی‌الممالک و مشهور به قلعه آقا. این قلعه در امتداد قلعه آقا محسن، قلعه قوام و در سمت غربی دو بنای مذکور قرار دارد.

میرزا حسن مستوفی‌الممالک دوم، پسر میرزا کاظم پسر آقا محسن (۱۱۹۴ هـ ق - ۱۲۶۳ هـ ق) بود. وی پدر میرزا یوسف مستوفی‌الممالک آشتیانی است. درباره ساخت قلعه و اضافات آن توسط وی آمده است «موقعی که او قلعه اجدادی خود را به برج و بارو حصین می‌کرد شخصاً بر کار گل اشراف داشته، معروف است وقتی گل برای چینه‌گذاری آماده می‌شد دستور می‌داد حصه‌ای از آن را به مدت یک شبانه‌روز در ظرف بگذارند. چنانچه آب موجود در ظرف گل آلود می‌گشت مجدداً دستور ورز دادن گل را می‌داد، آن‌گاه به دست استاد می‌رسید. گاهی اوقات هم که سر دماغ بود مقداری سکه بر روی گل می‌ریخت. سپس مخلوط می‌کردند. کارگران برای یافتن سکه‌ها، گل را پاولین می‌کردند یعنی به طور مورب بر آن پا می‌زدند تا منظور طرفین حاصل شود. وی یک پسر به نام میرزا یوسف داشت و سه دخترش به ازدواج: میرزا عیسی وزیر دفتر [تفرشی]، قائم‌مقام فراهانی [میرزا ابوالقاسم] و میرزا هدایت‌الله وزیر دفتر در آمدند»^۱

میرزا یوسف علاوه بر اینکه قلعه آقا محسن و قلعه قوام را طی دوران تبعید خود در اختیار داشت؛ قلعه سومی در امتداد قلعه اجدادی خود بنیان نهاد که به «قلعه آقا» معروف گشت و در کنار آن حمای خصوصی به نام «حمام آقا» ساخت. این حمام شخصی آقا و دستگاه پُر تعداد او بود. این قلعه در غرب دو قلعه ذکر شده قرار دارد و قسمت اعظم آن سالم ولی دو برج اصلی‌اش که در مسیر خیابان صادق‌بیک قرار داشت بر اثر تعریض خیابان فرو ریخته است. با این همه قلعه دارای سه برج سالم، بارو، تالار و اتاق نشیمن، اصطبل، حیاط و زیرزمین است. سردر ورودی قلعه یکی از بهترین سردرهای تاریخی آشتیان به حساب می‌آید. قلعه از خشت خام و ملاط گل و طاق‌ها و سردر ورودی از آجر است و پوشش سقفش هم از چوب می‌باشد.

۱. حضرتی، صادق. رجال و مشاهیر آشتیان، قم، ۱۳۸۲، ص ۱۱۰.

سردر قلعه آقا

سردر، در جهت غرب با درب دو لنگه چوبی از جنس گردو با گل‌میخ‌های برنجی ساخته شده است که در هر لنگه در، دو ردیف پنج‌تایی کوبه زنانه و مردانه قرار گرفته و با ورقه‌های فولادی در بالا و پایین طراحی شده است. سردر ورودی قلعه، دو ستون آجری در طرفین دارد. سرستون آن از آجر تراش‌داده شده است و نقش گل و بوته و طاق نیم‌دایره برجسته‌ای با آجر دارد که در وسطش عکس شیری از آجر تراش‌داده شده تعبیه گردیده است. نیم‌دایره آجرهای اریب به شکل تاج هستند و در وسط بالای سردر ورودی، کاشی معرق لاجوردی با سوره «و ان یکاد» یکدستی خاصی به سردر بخشیده است. این سردر توسط دالانی با زاویه‌ای نود درجه، به حیاط مرکزی با کفی مفروش به قلوه سنگ، متصل گردیده است. حیاط به شکل مربع و مساحت ۳۰۰ متر مربع می‌باشد و اتاق‌های متعددی در شرق و جنوب بنا قرار دارد. این مکان دارای زیرزمینی بزرگ با طاق ضربی جهت نگهداری حبوبات است. به نظر می‌رسد این بخش مخصوص خدمه بوده است. در جنوب آن، تالاری بزرگ و مرتفع با تزیین گچبری و طاقچه‌های مقرنس‌کاری گچ و شومینه قرار دارد. سقف تالار از چوب و نوشته‌های متعددی بر روی آن پوشیده شده است. این دو قلعه تودرتو مجموعاً بیش از ۳۰۰ متر مربع مساحت دارند. از مجموع سه قلعه متعلق به مستوفیان (قلعه آقا محسن، قلعه قوام و قلعه آقا) این قلعه امروز به «قلعه آقا» و مستوفی‌الممالک معروف است.

به استناد تاریخ و اقوال معمرین، این بنا قدمتی کهن و سابقه‌ای دیرینه دارد. در چند قرن اخیر خاستگاه رجال و مشاهیر بنام ایران به شمار می‌رفته است و همواره محل مشاوره سران قوم و مرکز حل و فصل امور و مسائل مختلف کشور بوده است. فرزندان آقا محسن که در دستگاه سلاطین زندیه و قاجاریه از مستوفیان عظام و منشیان زبردست دیوان عالی شمرده می‌شدند هر یک به اندازه وسع و توانایی خود، بنایی جدید بر عمارت اصلی قلعه افزودند تا جایی که این قلعه از نظر دفاعی و استحکام از قلاع معتبر و پرباقت آن دوران قلمداد می‌گردید. ولی کسی از آن چندان اطلاعی نداشت.^۱ میرزا یوسف مستوفی دو بار در زمان ناصرالدین شاه به آشتیان تبعید شد و در آن سکنی گزید. یکی از خصوصیات وی آن بود که «هرگاه آقا در قلعه اقامت داشت؛ برحسب عادت برای ساکنان آنجا کشتار می‌کردند، تعداد [ذبح گوسفند]، بستگی و موقعیت می‌طلبید. در این اوقات، درهای قلعه و حتی سفره‌خانه به روی همگان باز بود. آقا امر مؤکد داده بود که بعد از ذبح حیوان، چشم، دل و زبانش را به نیازمندان بیرون از قلعه بدهند. وی از خوردن این سه عنصر حیوان حلال گوشت، ابا و امتناع می‌نمود. شاید این هم جزو منش و کنش صوفیانه‌اش قلمداد می‌شد»^۲

قلعه علینقی بیگ

این قلعه از قدیمی‌ترین قلاع واقع در شرق آشتیان و به دور از شهر است. از تاریخ ساخت آن اطلاعی

۱. همان، ص ۱۴۱.

۲. همان، ص ۱۵۲.

در دست نیست. ولی در طول تاریخ چندین بار بازسازی و تعمیر گردیده است و با گذشت زمان هم اکنون پنج برج و قسمتی از باروی آن پا برجاست. ارتفاع برج آن به بیش از ۷ متر می‌رسد. ارتفاع باروی بر اثر تخریب و فرسایش زمان، هم اکنون به بیش از ۵ متر رسیده است. نکته جالب این قلعه، سیستم لوله‌کشی آب آن است که از سد علینقی بیگ، توسط لوله‌های سفالی، آب به درون قلعه هدایت می‌شده است و از آن بهره‌برداری می‌کرده‌اند. این سیستم، کاملاً مخفی و سری است، هم اکنون بعضی از این لوله‌های سفالی قابل مشاهده هستند.

این بنا از خشت خام و ملاط گل ساخته شده و دارای پنج برج دیده‌بانی است. درب ورودی آن به سمت شرق قرار گرفته است. این قلعه در شیب تپه‌ای در دشت اسدآباد واقع شده و چون در بلندی قرار گرفته است؛ می‌توان تمام منطقه و عبور و مرور راه‌ها را از طریق برج‌ها کنترل کرد. قلعه دارای چندین اتاق، اصطبل، زیرزمین، انبار آذوقه و محل ذخیره آب می‌باشد. به نظر می‌رسد بین سال‌های ۱۲۶۰ هجری تا ۱۲۸۰ هجری از این قلعه به عنوان سربازخانه استفاده می‌کردند. مسئول قلعه علینقی بیگ آشتیانی یکی از فرمانده سواران میرزا محمد قوام‌الدوله آشتیانی بوده است.

علینقی بیگ کیست؟

«از تولد و وفاتش اطلاعی در دست نیست. اما از دست‌پروردگان میرزا محمد قوام‌الدوله بوده که بر اثر لیاقت و رشادت و آگاهی از رموز نظام و قشون به تدریج در دستگاه وزارت صاحب اسم و رسم گردید. از سال ۱۲۷۲ هجری به بعد در پیکارهای قوام‌الدوله در هرات و مرو شرکت داشت. وقتی توفیقی در نبرد هرات به دست آمد؛ پیرو آن، همه صاحب‌منصبان و همراهان ارشد از انعام شاهانه بهره‌مند شدند. علینقی هم به نحوی منتفع و از طرف قوام لقب «بیگی» یافت. مدتی بین میرزا محمد قوام‌الدوله و علینقی بیگ خصومت به وجود آمده بود و هر یک دیگری را متهم به داشتن جعبه جواهرات مزبور می‌کردند. پس از مدتی علینقی بیگ خود را بری دانسته، صواب دید تا موقع را به دارالخلافه گزارش دهد. قوام‌الدوله از نیت بیگ مطلع گردید. فراشان قوام، وی را که آماده حرکت به تهران بود؛ شبانه در حوالی اسدآباد دستگیر و مخفیانه او را به قلعه آوردند» همان‌طور که در باب قلعه قوام توضیح داده شد؛ اسکلت علینقی بیگ بعد از سال‌ها در قلعه قوام یافت گردید.

امروزه برج و باروری قلعه فرو ریخته و آثار مختصری از آن باقی است. قلعه مذکور به ابعاد تقریبی ۱۲۵ × ۲۰۰ متر مربع با پنج برج (دو برج در ضلع غربی و سه برج در ضلع شرقی) و در حال نابودی است. علینقی بیگ با بستن سدی جدید به روی سد قدیمی، آب را به قلعه رساند و در مسیر آن آسیابی بنا کرد.

۱. همان، ص ۲۵۰.

قلعه و ثوق

یا قلعه شیخ محمد واعظ که از روحانیون اواسط قرن سیزده هجری می‌باشد و در محله سرچشمه آشتیان قرار دارد. آقا شیخ محمد بین سال‌های ۱۲۷۰ هجری تا ۱۲۹۱ هجری به تدریس و تعلیم و ارشاد مردم پرداخت و چون از اعتبار بالایی نزد اهالی محل برخوردار بود به وی لقب و ثوق دادند. اما بر اثر سعایت بدخواهان از آشتیان مهاجرت کرد و به تهران رفت و در همان‌جا درگذشت. احفاد وی نام فامیلی و ثوق را برای خود برگزیدند. وی با حسن و ثوق الدوله از احفاد آقا محسن آشتیانی هیچ ارتباطی ندارد. سرهنگ محمد و ثوق فرزند اوست.

این قلعه از چهار برج به ارتفاع ۷ متر و باروهایی به ارتفاع ۵ متر از خشت خام و ملاط گل و به شکل مربع ساخته شده است و دارای تالار مرکزی، اطاق، نانواخانه، اصطبل و انبار آذوقه می‌باشد. سردر ورودی با درب دو لنگه چوبی با گل‌میخ‌ها و کوبه‌های فولادی تزئین شده است و طرحی ساده با آجر و فاقد تزیینات آجرکاری دارد که توسط دالان به حیاط بزرگی متصل می‌شود که تالار در شمال آن و اتاق‌ها در اطراف حیاط مرکزی قرار دارند. مساحت تقریبی این قلعه ۳۵۰۰ متر مربع است. این قلعه به طور کامل تخریب و به جای آن خانه‌های مسکونی، بنا گردیده است. تاریخ ساخت این مکان را به اواخر زندیه نسبت می‌دهند.

قلعه سرخه

از تاریخ دقیق ساخت آن اطلاعی در دست نیست اما بعضی از معتمدین و خبرگان محلی آن را به دوره صفویه نسبت می‌دهند. این بنا با خشت و گل سرخ رنگ ساخته شده و معروف به قلعه سرخه گشته است. از چهار برج، تنها یک برج باقی است. درب ورودی نیز با چند اتاق باقی مانده است. تالار اصلی و قسمت‌های دیگر بنا تخریب و نابود شده‌اند. این قلعه متعلق به یکی از ثروتمندان و برجستگان روزگار بوده است که در آن هنر گچبری، نقاشی و مقرنس با گچ و آجر، به فراوانی دیده می‌شود. به نظر می‌رسد که قدمت این قلعه از قلاع آقا محسن و احفادش بیشتر و قدیمی‌تر است. وسعت قلعه به بیش از ۴۰۰ هزار متر مربع می‌رسد. این قلعه در بالای بازار آشتیان و روبروی تکیه «سرکمر» قرار دارد. قسمت‌هایی از این قلعه پا برجاست و هم اکنون در دست میرزا رضا مستوفی آشتیانی می‌باشد.

خانه هدایت‌الله وزیر دفتر (موزه آشتیان)

«میرزا هدایت‌الله وزیر دفتر آشتیانی (۱۲۳۳ هـ ق - ۱۳۱۰ هـ ق) فرزند میرزا حسین و پدر دکتر مصدق از مستوفیان برگزیده دیوان اعلی بود. او در شعب ادب، اخلاق، حکمت و فلسفه از مشاهیر بنام قرن سیزدهم محسوب می‌شود. در سال ۱۲۹۰ هـ ق وقتی میرزا محمد قوام‌الدوله آشتیانی [نوه عموی میرزا هدایت] که وزیر محاسبات بود به مرض محرقه^۱ درگذشت؛ به جای او آقا هدایت به لقب وزیر دفتری، رئیس دفتر

۱. تیغوس.

استیفا شد. اما میرزا هدایت چون رتبه و شأنی بلند یافت خود را در انتها رقیب میرزا یوسف مستوفی الممالک می‌پنداشت و نسبت به پسرعموی خود اظهار بی‌اعتنایی می‌کرد. میرزا هدایت همان اندازه که در انجام امور استیفا، ورزیده بود در حکمت و کلام و عرفان هم مقامی بسزا داشته است.^۱

عمارت مذکور با بیش از ۶۰۰ متر عرصه و عیان، در بافت قدیمی بازار آشتیان قرار دارد. این ساختمان در دو طبقه ساخته شده که شامل زیرزمین و طبقه فوقانی است و دارای تالار، اتاق‌های قرینه و گوشواره‌ای با گچ و پنجره‌های اُرسی و گره‌کاری شده با شیشه‌های الوان و نفیس می‌باشد. شومینه‌ای در وسط تالار قرار گرفته که دارای جلوه خاصی است. آبنبار آن در حیاط است و در پیش‌آمدگی فوقانی عمارت، نقوش اسلیمی با آجر برجسته از ویژگی‌های این بنای قدیمی به شمار می‌رود. زیرزمین آن، موزه عکس می‌باشد که عکس‌های رجال و مشاهیر آشتیان و فرمان‌هایشان را به نمایش گذاشته است. این عمارت توسط دالانی به بازار آشتیان متصل است و هم اکنون به عنوان موزه آشتیان شناخته می‌شود و در فهرست میراث فرهنگی قرار دارد. ساخت این بنا به اوایل قاجاریه می‌رسد.

خانه میرزای آشتیانی

میرزا محمدحسن آشتیانی (۱۲۴۸ هـ ق - ۱۳۱۹ هـ ق) فرزند میرزا جعفر فرزند میرزا احمد آشتیانی فقیه، مجتهد، قهرمان مبارزه با استعمار در تحریم تنباکو و دارای تألیفات بسیار در فقه و اصول، در آشتیان و خانواده‌ای اهل علم به دنیا آمد. در سن سیزده سالگی به بروجرد رفت و از محضر ملا اسدالله بروجردی و سید شفیع جابلقی بهره‌ها برد. در جوانی به نجف اشرف مهاجرت کرد و در درس خارج شیخ مرتضی انصاری شرکت کرد و یکی از شاگردان زبده و ممتاز وی گشت.

«حاج میرزا حسن آشتیانی از اعظام علمای تهران و متخصص و متبحر، با احاطه فوق‌العاده به علم اصول فقه که در این قرن اخیر بعد از مرحوم شیخ مرتضی انصاری (اعلی‌الله مقامه) هیچ یک از علمای شیعه در این قرن به پای او نمی‌رسیدند؛ مطلقاً و اصلاً. حاشیه مبسوط و مفصل او بر فرایده اصول مرحوم شیخ مرتضی انصاری مزبور در تهران در سنه ۱۳۱۵ به طبع رسیده است»^۲

این خانه در دو طبقه بنا گردیده است و دارای اتاق‌های تودرتو و تالار نسبتاً بزرگی است که با کاهگل و ملاط گچ تزئین گردیده و مقرنس‌کاری با گچ در بالای سردر ورودی دو اتاق کناری از نمای خارجی نمایان است. این خانه قدمت ۲۰۰ ساله دارد و از خشت خام و ابر جهت تزئین و استحکام بنا استفاده شده است. سردر ورودی این بنا از آجر و رسمی‌بندی گچ بوده است. متأسفانه درب دو لنگه چوبی با گل‌میخ‌های فولادی در سال ۱۳۶۳ در اثر تعریض خیابان صادق بیگ تخریب گردید. این خانه در یکی از محله‌های قدیمی به نام چناری یا صادق بنا گردیده است. خوشبختانه درب اتاق‌ها و پنجره‌های اُرسی آن دست

۱. همان، ص ۱۴۴، ۱۴۵.

۲. شریف رازی، محمد. گنجینه دانشمندان، ج ۳، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۴۹، ص ۳۶۳.

نخورده باقی است. این خانه در سال ۱۳۸۴ خریداری شد و رسماً به ثبت میراث فرهنگی رسید که هم اکنون نیز در حال بازسازی آن می‌باشند. بر اساس طرحی قرار است اسناد جنبش تنباکو در آن گردآوری شود.

خانه میرزا علیرضاخان شاهنده

خاندان شاهنده یا نخعی آشتیانی از خانواده‌ای قدیمی و از محترم‌ترین آشتیانی‌ها بوده‌اند. تمامی افراد این خاندان از کاتبان زبردست و در کارهای دیوانی و مستوفی‌گری عصر قاجار بودند. این خانواده از مالکین عمده روستای آهو واقع در ۶ کیلومتری شمال آشتیان بودند. سنگ‌قبرهای ۲۰۰ ساله از خاندان نخعی در امامزاده عبدالله آهو به فراوانی دیده می‌شود. از کاتبان این خاندان، «محمدکریم نخعی فرزند عطاءالله آشتیانی کاتب کتاب‌الصفی اثر فیض کاشانی در ۱۲۲۶ ه‍.ق به عربی و خط شکسته نستعلیق زیبا، محمدحسین بن محمدباقر آشتیانی قمی نخعی کاتب نسخه‌نصاب‌الصیبان در لغت فارسی به سال ۱۲۶۰ ه‍.ق که در آشتیان نگاشته و به دنبال هر بیت لغات آن را توضیح داده، عبدالکریم بن محمد آشتیانی قمی نخعی خوشنویس قرن ۱۳ هجری و کاتب خزاین‌الاشعار به سال ۱۲۲۳ هجری، میرزا بابا محمد مؤمن حسین نخعی معروف به حکیم آشتیانی کاتب نسخه‌نصاب‌البرهان قاطع که به خط نستعلیق به سال ۱۲۶۰ ه‍.ق نگاشته، و از رجال این خانواده: محمدتقی نخعی ملقب به وثوق حضرت، از رجال دوره مظفری در آذربایجان که شغل منشی‌گری داشت و از مستوفیان معروف زمان خود بود. غلامحسین خان ملقب به انتخاب‌لشکر، از صاحب‌منصبان عالی‌اواخر قاجاریه و پهلوی اول، عباس شاهنده روزنامه‌نگار و مدیر روزنامه فرمان و پدرش احمد شاهنده ملقب به صفاءالسلطان، میرزا جعفر شاهنده رئیس کل خزانه‌داری آذربایجان و مدیر مالیه سراب، در اواخر قاجاریه را می‌توان نام برد»^۱.

این خانه یکی از قدیمی‌ترین خانه‌های تاریخی آشتیان به شمار می‌آید و هم اکنون به سه خانه بزرگ تقسیم شده است. سردر آن بسیار ساده با خشت و آجر ساخته شده است. تالار مرکزی خانه با ستون منبت‌کاری بسیار زیبایی در جلوی ایوان قرار دارد. از هنر گچبری با طرح‌های گل و مرغ و مقرنس گچ در تاقچه‌ها استفاده شده است. همچنین شومینه‌ای بسیار زیبا با گچبری و نقاشی در وسط تالار وجود دارد. در شمال حیاط، بنای دو طبقه با درب و پنجره‌های اُرسی و شیشه‌های رنگی قرار دارد. این خانه بسیار بزرگ بوده و به چندین قسمت تقسیم گردیده است. در جنوب این بنا اتاقی است که سقف و بدنه‌اش به طور کامل گچبری‌های بسیار ظریف و زیبایی دارد که ذوق و هنر استادان و معماران را می‌رساند. به نظر می‌رسد هر یک از افراد این خاندان بناهایی به آن افزوده‌اند. مساحت کل عرصه و عیان آن بالغ بر ۱۴۰۰ متر مربع است به علاوه باغچه‌ای بزرگ در غرب حیاط.

این خانه تاریخی به علت مالک شخصی و تعدد وراثت در حال تخریب کلی است و تمامی دیوارها و سقف تالار اصلی‌اش فرو ریخته و به مدت پانزده سال است که به حال خود رها گردیده است. این خانه در

۱. حضرتی، صادق. رجال و مشاهیر آشتیان، قم، ۱۳۸۲، فصل خاندان نخعی (شاهنده)، ص ۱۵۶ تا ۱۶۵.

محلۀ صادق بیک و ابتدای کوچۀ یخچال یکی از محله‌های قدیمی آشتیان قرار دارد. خوشبختانه نگارنده، قبل از انهدام کامل خانه از آن عکس گرفته بود.

خانه معتمدالایاله نایب‌الحکومه

«مقرب‌الخاقان معتمد‌السلطان محمد رفیع‌خان ملقب‌الایاله بزرگ، تقریباً از سال ۱۳۰۳ ه‍.ق تا ۱۳۳۵ ه‍.ق نایب‌الحکومه محلی آشتیان، گرگان، خلجستان و فراهان بود. رفیع‌خان و اجدادش اصالتاً شیرازی‌اند. او در جوانی جزو افسران قشون فارس بوده است. سپس وارد استیفا شد و پس از مدتی توسط میرزا یوسف مستوفی‌الممالک روانۀ آشتیان گردید تا قبول فراوان وی را نظم و نسقی دهد. چون اجداد وی در کار مباشرت کارآمد بودند و در دستگاه‌های حکومتی خدمت می‌کردند، رفیع‌خان با استفاده از تجارب اسلاف خود در اداره نواحی و بلوکات تحت امرش کمال اقتدار و کفایت را نشان داد و تقریباً یک نوع حکومت شبه مستقل را اداره می‌نمود»^۱.

سردر خانه معتمدالایاله

این سردر خانه بر مبنای کوبه‌ای برنجی است که در روی درب قرار دارد و تاریخ ۱۳۱۸ هجری به روی آن حک شده است. این عبارت به روی آن کنده‌کاری شده است: معتمدالایاله ۱۳۱۸، و در کوبه دیگری این جمله به چشم می‌خورد «عمل استاد عبدالکریم شیرازی». به نظر می‌رسد کوبه‌ها و گل‌میخ‌های برنجی در شیراز ساخته شده است. انتهای کوره آجرپزی، محلی به نام «شوک کوره» ساخته شد. کنگره‌هایی از آجر در بالای سردر و سه کاشی معرق در آن به کار رفته است. در کاشی دایره وسط سردر آیات شریف قرآن با خط بسیار زیبایی تحریر شده است. در بالای آن به صورت بیضی شکل با گچ برجسته، نام استاد و بنای ساختمان، «عمل عبدالرحیم گرگانی» نوشته شده است. کاشی سمت راست، سرباز قزلباشی را در حال سوارکاری نشان می‌دهد. قدمت این کاشی به دوران صفویه می‌رسد. کاشی سمت چپ، دو بانو را در حال نواختن موسیقی به تصویر کشیده، این کاشی مربوط به دوره قاجاریه است. چهار ستون نیم‌تخت و دو ستون نیم‌دایره با طرح برجسته‌ای از گل و گلدان از آجر ساخته شده که در طرفین درب ورودی به کار رفته است. در زیر سکوی نشیمن دو سنگ حجاری شده از گل نیلوفر آبی قرار دارد که نماد زندگی است. این سردر توسط دالان مسقف آجری زیبایی به حیاط می‌رسد. حیاطی بزرگ و مربع شکل با تالاری در ضلع جنوبی و ساختمانی دو طبقه در شمال و غرب حیاط با اتاق‌هایی تودرتو وجود دارد که محل نشیمن است و خانه‌ای اعیان‌نشین را به تصویر می‌کشد. این خانه حدوداً ۵۰۰ متر مربع است و هم‌اکنون به عنوان مرکز اسناد آشتیان شناخته می‌شود و به ثبت میراث فرهنگی رسیده است. آب‌انبار نایب که توسط معتمد ساخته شده است روبروی سردر اصلی قرار دارد که آب‌انبار اختصاصی وی به شمار می‌آمده است. در جوار این خانه،

۱. همان، ص ۲۸۰، ۲۸۱.

عمارت دیگری به نام ارگ حکومتی قرار دارد که کارهای اداری و حکومتی معتمد در آن انجام می‌گرفته است. این عمارت از خانه قدیمی‌تر است و به نظر می‌رسد که توسط وی بازسازی شده و شامل: دیوانخانه، زندان، اصطبل، بهاربند و انبار است که بالغ بر ۵۰۰ متر مربع زیربنا و ۵۰۰ متر مربع حیاط و بهاربند آن است. ارگ حکومتی در سال ۱۳۷۵ خورشیدی توسط شهرداری به کلی تخریب و نابود گردید و هم اکنون محل پارکینگ وسایل نقلیه است.

خانه میرزا اسماعیل خان مستوفی

میرزا اسماعیل خان نورایی آشتیانی فرزند میرزا علی‌اکبر (فوت ۱۳۱۲ خورشیدی) از صاحب‌منصبان و حکمران آشتیان و گرگان بین سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۰۷ خورشیدی است. وی مدتی در تبریز جزو مستوفیان بوده و از انشاء محکم و خطی خوش برخوردار بوده است. اسنادی از وی موجودند که تبحر او را در امر حکمرانی و انشاء سیاق به اثبات می‌رساند. او از نایب‌الحکومه‌هایی است که از وی به نیکی یاد می‌کنند. او در سال ۱۳۲۰ خورشیدی اقدام به ساخت این خانه کرد و طی یک سال آن را به اتمام رسانید. این خانه در ضلع جنوبی قلعه آقا قرار دارد

سردر ورودی با آجر تراش داده و بالای سردر با دو فرشته گچبری شده تزئین گشته است. نیم‌ستونهای گرد و تاقچه‌هایی در طرفین و درب چوبی با گل‌میخ، کوبه و جفت، به سردر جلوه‌ای خاص داده است. این سردر برگرفته از سبک اروپایی و ایرانی است و یکی از زیباترین سردرهای تاریخی آشتیان به حساب می‌آید. بنا از خشت خام، سنگ، آجر و ملاط گل و گچ ساخته شده است و پوشش بنا از چوب می‌باشد. در دو طبقه، زیرزمین و طبقه همکف ساخته شده است. مساحت خانه حدوداً با حیاط بیش از ۷۰۰ متر مربع می‌باشد. این خانه توسط دالان با پوشش چوب و سنگفرش به حیاط مستطیلی متصل است. در ضلع غربی و شمالی، اتاق‌های تودرتو و کنگره‌های نیم‌دایره با آجر چهار ردیفه و ستون‌های آجری با سرستون برجسته و ایوان تالار اصلی با ستون‌های چوبی در جهت شمال به جنوب هنوز پا برجاستند. تالار اصلی دارای تزیینات نیست و فقط یک سربخاری (پیش‌ساخته) زیبا با عمق ۷۰ سانتیمتر دارد. پوشش سقف خانه تخته‌پوش است و سقف ایوان با منبت‌کاری و گره‌کاری تزئین شده است. سردر ورودی زیبایی این خانه بر اثر تعریض خیابان و میدان فلسطین به کلی از بین رفته و تخریب گردیده است. هم اکنون فقط نیم‌ستونی از آن باقی مانده اما خود بنا دست نخورده و سالم پا برجاست.

خانه میرزا محمود قره

میرزا محمود مستوفی آشتیانی (۱۲۵۳ هجری - ۱۳۱۶ هجری) ملقب به «قره»، فرزند میرزا شفیع، صاحب دیوان آشتیانی و از خاندان مستوفیان بود. او را به واسطه تیرگی رنگ چهره‌اش، «قره» می‌نامیدند. او مستوفی و اولین کلکسیون‌دار اشیای عتیقه، مسکوکات و سنگ‌های قیمتی در ایران است. «وی در جمع‌آوری اشیاء قدیمی حریص بود. منزلش در بافت قدیمی شهر [آشتیان] از نظر معماری و زیبایی نقوش

به تنهایی یک موزه به شمار می‌آید. اما در حال حاضر آن خانه ویرانه‌ای بیش نیست. میرزا محمود هرگاه به عتیقه‌ای دست می‌یافت می‌گفت:

جمادی چند دادم جان خریدم به حمدالله بسی ارزان خریدم^۱

این خانه در محله بازار آشتیان در دو طبقه ساخته شده است و شامل اتاق‌های تودرتو و تالار مرکزی با شومینه‌ای در وسط آن می‌باشد. در زیر سنگ شومینه آن شعری به این مضمون حک شده است: «فصل زمستان باید در کنار بخاری دیواری نشست، چای نوشید و عبادت حق را به جای آورد» در غرب حیاط، اتاقی در طبقه دوم به مساحت ۲۰ متر مربع قرار دارد که سقف آن با پوشش تخته‌چوب و به روی آن نقاشی‌هایی از گل و بوته و پرندگان را است که بسیار زیبا هستند و همچون تابلوی نقاشی بزرگی می‌باشند. به نظر می‌رسد در این اتاق، موسیقی نواخته می‌شده است. این خانه با زمینی بالغ با ۱۱۰۰ متر مربع و ۷۰۰ متر زیربنا یکی از بزرگ‌ترین خانه‌های تاریخی آشتیان به حساب می‌آید. از این خانه فقط قسمت اندکی باقی مانده و سردر آن پا برجاست. این سردر ساده و زیبا با رسمی‌بندی گچ و کاهگل تزئین شده است و دو طاقچه در طرفین و درب چوبی دو لنگه با کوبه، گل‌میخ، جفت و کلون دارد. در بنای خانه از آجر و ملاط گچ استفاده شده است. دالان متصل به حیاط است و سقف دالان، با طاق‌های آجری زیبا پوشیده شده است. مدتی از این خانه در اوایل مشروطه (۱۳۲۷ هجری) به عنوان اداره مالیه استفاده می‌شد. قدمت این خانه به اوایل قاجاریه می‌رسد. فقط سردر و قسمتی از بنای شرقی آن باقی است و مابقی تخریب و آپارتمان شده است.

خانه میرزا علیرضاخان شهید نورایی

میرزا علیرضاخان مستوفی از کارگزاران محلی مستوفی‌الممالک است. این خانه در سال ۱۲۹۹ خورشیدی ساخته شده و سردر ورودی آن برگرفته شده از طرح‌های اروپایی و ایرانی است. سردر از آجر با طاق گنبدی خفته با آجرکاری درخت سرو در طرفین و پوشش گچبری چتری در وسط آن تزئین شده است. این سردر و خانه در سال ۱۳۸۵ خورشیدی به طور کامل تخریب گردید.

خانه میرزا علیرضاخان فرخ

میرزا علیرضاخان از بازاریان و تجار آشتیان در سال ۱۲۹۳ هجری این خانه را در محل سرچشمه ساخت. سردر ورودی آن با طرح آجر و رسمی‌بندی گچ تزئین شده است. در حاشیه بالای سردر، با طرح اسلیمی، آجر و طاق جناقی و آجر نقاشی شده به رنگ قرمز است. این خانه دارای درب چوبی مثبت‌کاری دو لنگه با گل‌میخ‌های فولادی و کوبه و جفت و شب‌بند است. این بنا در دو طبقه شامل: اتاق‌ها و شاه‌نشین و آجرکاری با طرح‌های شش و چهار ضلعی است که در تزئین حیاط آن مورد استفاده قرار گرفته است. پوشش

۱. همان، ص ۱۳۷، ۱۳۸.

سقف از چوب کنده کاری شده است. دالان با طاق‌های مختلف و گنبدی شکل، زیبایی خاص به آن بخشیده است. این خانه هم اکنون سالم و به همان صورت اولیه دست نخورده باقی است.

خانه میرزا رضا مستوفی

میرزا رضا از مستوفیان و کارگزاران میرزا یوسف مستوفی الممالک بود. وی مدتی حکومت محلی را به نیابت از مستوفی به عهده داشت و در سال ۱۲۸۳ هجری در جنب خانه خود در محله مازری آب‌انباری به نام خودش ساخت که از بزرگ‌ترین آب‌انبارهای شهر به حساب می‌آید. خانه و آب‌انبار سالم و پا برجاست.

خانه میرزا رضا البرز

میرزا رضا فرزند میرزا افلاطون که اجدادش همگی از مستوفیان بنام بودند. او از خاندان سرشناس البرز است. این خانه به سال ۱۳۱۶ خورشیدی با معماری کربلائی عبدالله قمی ساخته شد. سردر ورودی آن با آجر تراش داده با طرح گل و مرغ و مقرنس آجر، تزیین گردیده است. این خانه در دو طبقه ساخته و مدتی به عنوان مدرسه از آن استفاده می‌شده است. این خانه سالم و پا برجاست، اما درب‌ها و پنجره‌هایش را از چوبی به آهنی تغییر داده‌اند.

خانه میرزا عبدالله تاجر

میرزا عبدالله خان عطایی آشتیانی (۱۳۰۰ هجری - ۱۳۲۴ خورشیدی)، فرزند کربلایی اکبر از تاجران و بازاریان بزرگ منطقه و مؤسس بازار آشتیان به سال ۱۳۲۷ هجری بود. این خانه در اوایل مشروطه ساخته شد و شامل: زیرزمین با طاق‌های بسیار زیبا و حیاطی وسیع می‌باشد. سردر ورودی این خانه در سال ۱۳۴۶ خورشیدی به علت تعریض خیابان تخریب و هم اکنون مقدار کمی از بنای قدیم پا برجاست.

خانه معین

میرزا صادق خان هاشمی آشتیانی ابن میرزا حسین ابن میرزا هاشم، مشهور به آقا بالا و ملقب به معین‌الرعایا، مدتی امین و ظایف (شهردار) آشتیان بود. این خانه در سال ۱۳۲۵ هجری و یک سال بعد از مشروطه ساخته شده و دارای سردری ساده و بالغ بر ۸۰۰ متر مربع است. این مکان شامل: حیاط، تالار، اتاق، زیرزمین، اصطبل و انبار آذوقه و شامل سه اتاق تودرتو و یک تالار بسیار زیبا با طاقچه‌های مقرنس گچ‌کاری و پوشش تخته‌چوب می‌باشد که بر روی آن با خط زیبای آقا شیخ محمدعلی بهجتی آیات قرآن و اشعاری از حافظ تحریر شده است. بر روی آن تاریخ ۱۳۲۵ هجری نقش بسته است. شومینه تخته‌چوب نیز با خط زیبای آقا شیخ محمدعلی بهجتی مزین به آیات قرآن و اشعاری از حافظ گشته است و بر روی آن تاریخ ۱۳۲۵ هجری نقش بسته است. شومینه هیزمی واقع در تالار با گچبری بسیار زیبا با طرح دو طاووس در طرفین، از زیباترین طرح‌های به کار رفته در این ساختمان است. این خانه در محل بازار و روبروی مسجد

بازار قرار دارد و در سال ۱۳۵۸ خورشیدی به کلی تخریب گردید.

خانه عباس اقبال

استاد عباس اقبال آشتیانی (۱۲۷۵ خ - ۱۳۳۴ خ)، فرزند محمدعلی فرزند کربلایی اقبال. در خاندانی پیشه‌ور در آشتیان دیده به جهان گشود. پدرش در آشتیان حرفه فصولی داشت، زمانی درودگری [نجاری] و شبانی و مدتی به تون تابی حمام مشغول بود. اقبال از خانواده‌ای تهیدست و فقیر به حساب می‌آید. ولی این امر به دلیل وجود شریف مادری دلسوز، و پشتکار و عزم راسخ وی هیچ گاه نتوانست رادعی برای پیشرفت او باشد. «اقبال ۱۲-۱۰ ساله بود که به تهران رفت»^۱

خانه و محل تولد مرحوم عباس اقبال واقع در محله حسن آباد است و از خانه‌های روستایی به شمار می‌آید. این خانه در شیب تپه‌ای بنا گردیده است و دارای دو اتاق، مطبخ و حیاط می‌باشد که از خشت خام و پوشش چوبی بنا گردیده است. به نظر می‌رسد که این خانه متعلق به کربلایی اقبال باشد. مساحت تقریبی آن ۱۳۰ متر مربع است. چون این بنا از استحکام کافی برخوردار نبوده طی زمان، تعمیراتی اساسی در آن صورت گرفته و هم اکنون سالم و پا برجاست.

خانه آقا سید جلال‌الدین آشتیانی

آقا سید میرجلال‌الدین میری آشتیانی (۱۳۰۴ خ - ۱۳۸۴ خ)، فرزند آقا علی فرزند آقا میربابا آشتیانی و مادر آقا سید جلال‌الدین، مرحومه صدیقه‌السادات دختر آقا سید شجاع‌الدین حسینی انجدانی است. «در سال ۱۳۰۴ خورشیدی در آشتیان دیده به جهان گشود. دوره ابتدایی را در دبستان خاقانی به پایان رساند. اولین کسی که در زندگی جلال‌الدین اثر گذاشت و توانست هنر و اخلاق نیک را در وجود او زنده سازد، میرزا مهدی بن ملا اسماعیل معلم‌زاده آشتیانی بود. وی از مدرسان حوزه [آشتیان] در آن زمان به شمار می‌رفت و مرد جدی و مطلعی بود. و خطوط معمول را زیبا می‌نگاشت. استاد جلال‌الدین هم خطی خوب داشت. می‌گویند در همان سنین از مدرسین حوزه پرسش‌هایی می‌کرد که از جواب دادن به آن اکراه داشتند یا بعضاً عاجز می‌ماندند. وی به تشویق مرحوم آیت‌الله شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی به حوزه علمیه قم رفت و فلسفه و تفسیر قرآن و اصول فقه، الهیات، شفا و اسفار را نزد علامه فقید طباطبایی (ره) تلمذ کرد. وی برای تکمیل فلسفه و حکمت به قزوین رفت و از محضر فیلسوف محقق آیت‌الله ابوالحسن رفیعی قزوینی (ره) بهره جست»^۲

استاد سید جلال‌الدین از بزرگ‌ترین شارحان فلسفه ملاصدرای شیرازی بود و تألیفاتش شامل ۷۲ عنوان، مقاله و کتاب می‌شود.

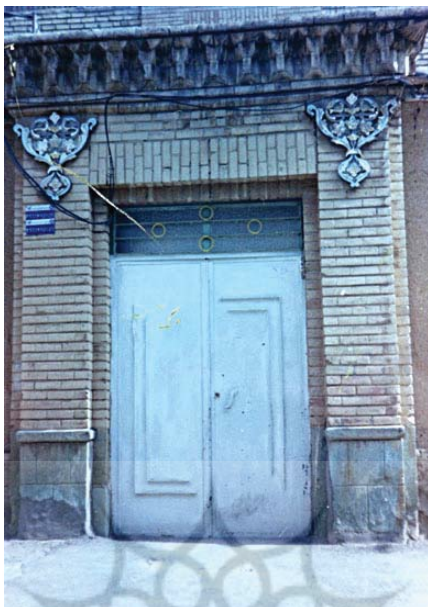
۱. همان، ص ۲۱۵.

۲. همان، ص ۱۸۴، ۱۸۵.

خانه پدری استاد جلال‌الدین آشتیانی در محله صادق بیک و در ابتدای کوچه یخچال قرار دارد. این خانه از خشت خام و ملاط گل با پوشش چوب ساخته شده و دارای حیاط، اتاق، مطبخ و انبار می‌باشد که در یک طبقه ساخته شده است. ترکیب این خانه به شکل اولیه خود باقی مانده و تغییرات اندکی در آن انجام گرفته است. هم‌اکنون این مکان در تملک فرزندان برادر استاد مرحوم آقا سید احمد است. این خانه محل تولد یکی از بزرگ‌ترین فیلسوفان اسلامی ایران زمین است.

آشتیان، سردر خانه میرزا علی خان شهید نورایی

آشتیان، سر در خانه میرزا رضا البرز سال ساخت ۱۳۱۶

آشتیان، قلعه اسد آباد، تاریخ ساخت قبل از اسلام

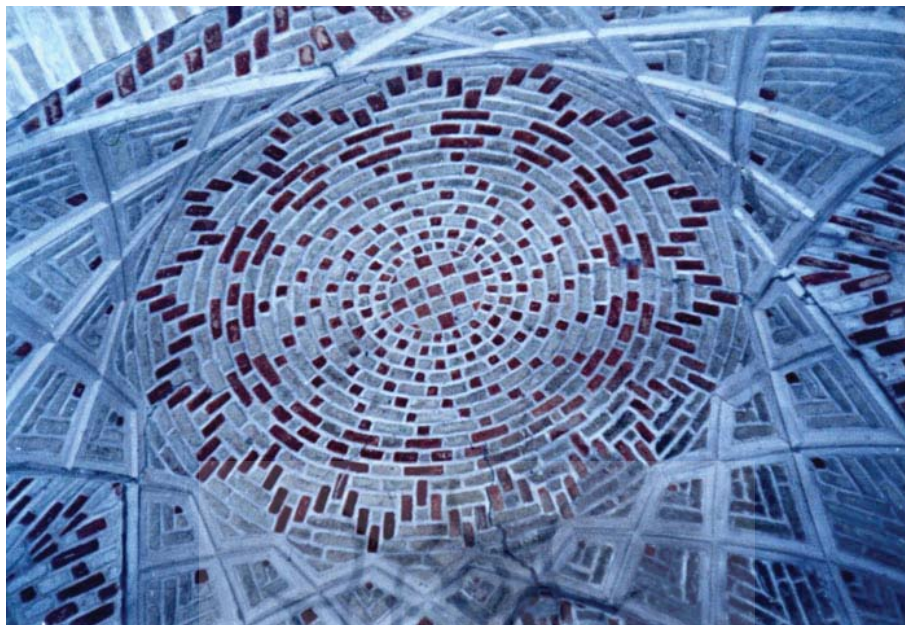

آشتیان، خانه میرزا زین العابدین خان البرز

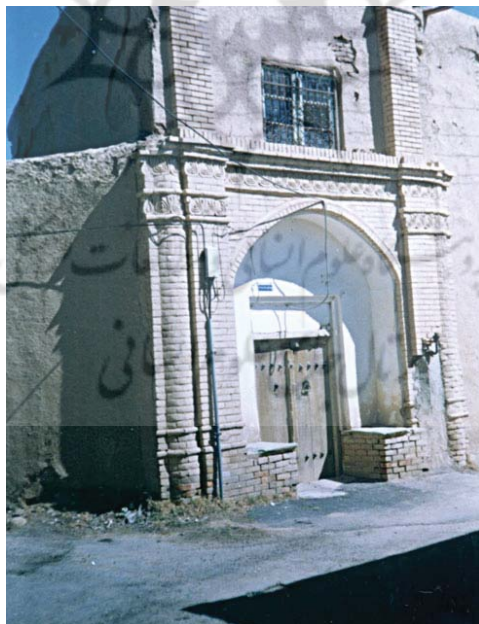

آشتیان، سردر خانه میرزا علی رضاخان فرخ سال ساخت اواسط قاجاریه

آشتیان، خانه میرزا علیرضا خان فرخ

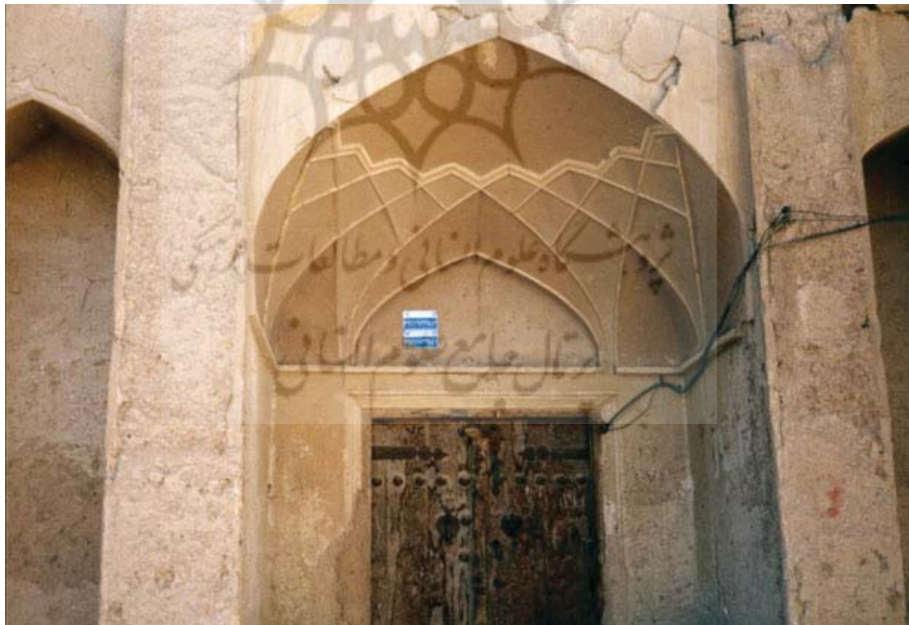

آشتیان، سردر خانه اکبر البرز ساک ساخت اوایل پهلوی

بناهای تاریخی رجال و مشاهیر آشتیان / اسدالله عبدلی آشتیانی

آشتیان، سردر خانه محمد رفیع خان معتمدالایاله، سال ساخت ۱۳۱۸ هجری

آشتیان، سردر خانه میرزا محمود مستوفی (قره)، سال ساخت اوایل قاجاریه

آشتیان، خانه میرزا اسماعیل خان نورایی، سال ساخت اوایل پهلوی

آشتیان، پایه ستون خانه حاج شریفی، سال ساخت اواخر قاجاریه